

ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE: TERMINOLOGICAL ASPECT

Пятигора К.В., аспірантка кафедри адміністративного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зважаючи на глобальні процеси діджиталізації, досліджується актуальність та необхідність впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у сферу судочинства. У статті переважно досліджено проблему термінологічної невизначеності у сфері електронного правосуддя в умовах цифрової трансформації судової системи. Увага акцентується на відсутності єдиного підходу до визначення та співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» у науковій літературі та нормативно-правовому полі. Проаналізовано існуючі наукові підходи до визначення цих термінів, їхні спільні та відмінні ознаки, а також аргументи на користь необхідності уніфікації термінології. Окрему увагу приділено співвідношенню понять «правосуддя» та «судочинство», що дозволяє глибше розкрити зміст електронних форм судової діяльності. Зокрема зроблено висновок, що поняття «правосуддя» та «судочинство» дійсно мають спільний зміст у певних контекстах, оскільки обидва терміни стосуються процесуальної діяльності суду. У зв'язку з цим, у науковому обігу та дискусіях щодо інтеграції цифрових технологій у систему правосуддя терміни «електронне правосуддя» та «електронне судочинство» використовуються з однаковим значенням, як синоніми. Запропоновано авторське визначення поняття «електронне адміністративне судочинство», під яким слід розглядати сучасну форму здійснення адміністративного правосуддя, яка базується на інтеграції новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій для забезпечення ефективного, прозорого та доступного розгляду адміністративних справ в електронному форматі. Також у статті проаналізовано та розкрито зміст поняття «діджиталізація правосуддя». Зроблено висновок про необхідність законодавчого закріплення основних термінів для уникнення правових колізій та забезпечення цілісного підходу до діджиталізації правосуддя в Україні.

Ключові слова: електронне правосуддя, електронне судочинство, електронний суд, діджиталізація, інформаційні технології, судова система, термінологія, нормативне врегулювання.

Given the global processes of digitalization, the relevance and necessity of implementing modern information and communication technologies in the field of justice are being examined. The article mainly investigates the problem of terminological uncertainty in the field of electronic justice under the conditions of digital transformation of the judicial system. Attention is focused on the lack of a unified approach to the definition and correlation of the terms "electronic justice", "electronic proceedings", and "electronic court" in scientific literature and legal frameworks. Existing scientific approaches to the definition of these terms, their common and distinctive features, as well as arguments in favor of the need to unify terminology, are analyzed. Special attention is paid to the correlation between the concepts of "justice" and "judicial proceedings", which allows for a deeper understanding of the content of electronic forms of judicial activity. In particular, it is concluded that the concepts of "justice" and "judicial proceedings" indeed share common meaning in certain contexts, as both terms relate to the procedural activity of the court. In this regard, in scientific discourse and discussions on the integration of digital technologies into the justice system, the terms "electronic justice" and "electronic proceedings" are used synonymously. The author proposes a definition of the term "electronic administrative proceedings", which should be understood as a modern form of administrative justice based on the integration of advanced information and communication technologies to ensure effective, transparent, and accessible consideration of administrative cases in electronic format. The article also analyzes and reveals the content of the concept of "digitalization of justice". A conclusion is drawn regarding the necessity of legislative consolidation of key terms to avoid legal conflicts and ensure a coherent approach to the digitalization of justice in Ukraine.

Key words: electronic justice, electronic proceedings, electronic court, digitalization, information technologies, judicial system, terminology, legal regulation.

Актуальність теми. Сучасний процес впровадження новітніх технологій в усіх сферах суспільних відносин та розвиток концептуально нового «цифрового суспільства» є одним із пріоритетних напрямків становлення України як демократичної, соціальної та правової держави. Використання електронних засобів комунікації спрямоване на формування нового типу держави, орієнтованого на задоволення потреб громадян, побудову нових форм взаємовідносин, розвиток інформаційного суспільства, відкритого та прозорого публічного управління. На переконання багатьох правників Україна має можливість стати однією з провідних країн у сфері розвитку цифрових технологій, що потребує створення сприятливих умов для цього [1].

У сучасних європейських країнах інформаційні технології вже давно стали незамінним засобом ефективного управління, у тому числі у сфері правосуддя. захищені інформаційні системи надають громадянам Європи швидкий доступ до всіх необхідних судових документів та інформації, чим забезпечується реальна доступність правосуддя.

Як зазначають деякі зарубіжні науковці, електронне правосуддя є життєво важливою політикою та настільки ж важливим інструментом для модернізації та покращення надання правосуддя в Європі на національному, наднаціональному або транскордонному рівнях. Сьогодні система електронного правосуддя набула правового статусу, за якого відсутність такої системи призводить до порушення

основних прав людини, оскільки електронне правосуддя наразі є тотожним до системи «е-справедливість», відтак е-правосуддя має ще більш важливе значення в контексті європейських транскордонних процедур [2].

Хоча всі країни Європейського Союзу досягли значного прогресу у впровадженні електронного правосуддя, підходи до цього процесу все ж такі залишаються різними. Наприклад, Німеччина досить критично ставиться до процесу цифровізації судочинства, запроваджуючи окремі елементи електронного правосуддя з обережністю.

Так, Україна вже активно розробляє та впроваджує сучасні інформаційно-телекомунікаційні технології у систему правосуддя в цілому. Це зумовило виникнення зовсім нового та сучасного способу відправлення правосуддя – електронного, який передбачає автоматизацію більшості судових процедур, спрощення інформування та комунікації учасників судового процесу через мережу Інтернет, електронний обмін документами, вчинення інших процесуальних дій онлайн. Такий дистанційний формат роботи сприяє покращенню якості та швидкості розгляду справ, спрощенню судових процедур, зменшенню витрат, а також забезпеченню доступності, ефективності та прозорості правосуддя, що на слухну думку І. Бенедисюка «має стати великим кроком у майбутнє, без якого неможливий розвиток судової системи» [3].

На теоретичному рівні проблема впровадження та функціонування електронного правосуддя в націо-

нальну судову систему, у тому числі в адміністративне судочинство, є відносно новою та ще не отримала свого широкого висвітлення. Зокрема, в юридичній літературі відсутній комплексний підхід до її вивчення, а наукові праці деяких вчених присвячені переважно окремим аспектам цієї проблеми. До таких вчених відносяться такі, як: Н.І. Логінова, О. В. Бринцев, Н. Ю. Голубєва, Н. В. Кушакова-Костицька, І. Камінська, Л. Р. Сердюк, О. О. Берназюк, В. О. Смірнова, В. І. Ключевський, А. П. Заїкін та деякі інші.

З аналізу наукової літератури вбачається, що для опису процесу інтеграції цифрових технологій у систему правосуддя, у науці використовується різний термінологічний апарат, а саме: «електронний суд», «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «діджиталізація», «цифровий суд» тощо. Це свідчить про неоднозначність та відсутність узгодженості в термінології, що використовується для опису електронного судочинства. Така різноманітність термінів і відсутність чіткого законодавчого врегулювання у зазначеній сфері можуть призвести до розбіжностей у розумінні концепцій та цілей впровадження електронного судочинства, а тому **метою цієї статті** є визначення змісту та взаємозв'язку основних з цих понять для уніфікації підходів у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Щодо співвідношення понять «електронне правосуддя» та «електронне судочинство» слід відзначити, що ці терміни домінують у науковій літературі та дискусіях щодо інтеграції цифрових технологій у систему правосуддя. Водночас, на законодавчому рівні ці поняття не закріплені, що створює певні проблеми та неоднозначність. Саме тому, через відсутність нормативного врегулювання науковці часто вживають одночасно обидва терміни: «електронне правосуддя» та «електронне судочинство», намагаючись визначити їх зміст та роль у сучасній судовій системі.

Для розв'язання зазначеного вище питання, перш за все, необхідно визначити співвідношення та взаємозв'язок таких базових понять, як «правосуддя» та «судочинство».

Щодо визначення поняття «правосуддя», існує багато різних тлумачень цього терміну. Наприклад, у юридичній енциклопедії під «правосуддям» розуміється правозастосовча діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [4].

У тлумачному словнику української мови поняття «правосуддя» визначається, як: 1) суд, судова діяльність держави; юстиція; 2) розгляд судових справ; судочинство; 3) справедливий суд [5].

Низка вчених дотримуються думки, що правосуддя може розглядатися як мета, що полягає в розгляді та вирішенні судом справ без акценту на результат, натомість на процес; у такому разі поняття «правосуддя» є тотожним поняттю «судочинство». Водночас правосуддя може розглядатися і як діяльність суду (судочинство), що здійснене відповідно до вимог справедливості та таке, що забезпечило ефективне поновлення в правах. В останньому випадку йдеться про телеологічне розуміння правосуддя, тобто про правосуддя як мету [6].

Ми можемо також погодитися з точкою зору О. Величко, яка зазначає, що правосуддя може розглядатися в різних значеннях: як діяльність, як мета, як принцип. Однак, у будь-якому випадку, правосуддя повинно стати результатом діяльності будь-якого суду. Тобто фактично поняття «судочинство» та «правосуддя» є невід'ємними один від одного. Визначаючи, чи в усіх випадках здійснене судочинство можна вважати правосуддям, слід відмітити, що це є вимогою законодавства: судочинство завжди переслідує мету здійснення правосуддя [7].

Щодо визначення поняття «судочинство», то варто відзначити, що в юридичній енциклопедії під «судочинством» визначають процесуальну форму здійснення правосуддя, діяльність суду. Є видом державної діяльності, пов'язаною з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ [4].

На нашу думку, заслуговує на увагу висновок О. Берназюка з цього питання, який зазначає, що на підставі того, що поняття «правосуддя» та «судочинство» є тотожними в одному зі своїх значень, слід констатувати, що поняття «електронне правосуддя» та «електронне судочинство» також є тотожними, та в науковому обігу ці поняття вживаються в однаковому значенні [8].

Отже, на підставі проведеного аналізу, ми можемо зробити висновок, що поняття «правосуддя» та «судочинство» дійсно мають спільний зміст у певних контекстах, оскільки обидва терміни стосуються процесуальної діяльності суду. У зв'язку з цим, у науковому обігу та дискусіях щодо інтеграції цифрових технологій у систему правосуддя терміни «електронне правосуддя» та «електронне судочинство» використовуються з однаковим значенням, як синоніми.

Однак важливо підкреслити, що електронне правосуддя не може розглядатися як самодостатня мета – вона є лише інструментом модернізації судової системи, засобом досягнення головної цілі – забезпечення доступного, ефективного та справедливого правосуддя. Відтак, повне отождествлення понять «електронне правосуддя» та «електронне судочинство», хоча й можливе в окремих контекстах, не повною мірою відображає їхнє функціональне призначення.

У той же час, на нашу думку, термін «електронне правосуддя» має ширший зміст, оскільки охоплює не лише судочинство як процесуальну форму здійснення правосуддя, але й інші елементи правової системи – доступ до правосуддя, юридичні послуги, інші електронні інструменти для захисту прав громадян та діяльність різних правозастосовних органів. Натомість «електронне судочинство» варто розглядати як більш вузький термін, що стосується безпосередньо цифровізації судового процесу: подання процесуальних документів в електронній формі, проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку, електронний обіг судових рішень тощо. Отже, електронне судочинство відноситься до конкретних процесуальних механізмів, які забезпечують функціонування правосуддя в цифровому середовищі, тоді як електронне правосуддя охоплює ширший спектр питань, що виходять за межі судової діяльності та включає в себе електронне судочинство як один із його компонентів.

Щодо визначення терміну «електронне правосуддя (судочинство)», то в науковій літературі існують різноманітні підходи до його інтерпретації.

В. А. Бондаренко та Н. О. Пустова під електронним правосуддям розуміють способи та форми здійснення учасниками судочинства процесуальних дій з використанням інформаційних технологій [9].

Н. Кушакова-Костицька відносить електронне судочинство до електронного урядування і визначає електронне судочинство як використання у судочинстві сучасних інформаційних технологій [10].

О. Бринцев стверджує, що електронне правосуддя є новою самостійною, унікальною формою судового процесу, що ґрунтується на інформаційних технологіях, які забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі [11].

О. Берназюк зазначає, що «електронне правосуддя» або «електронне судочинство» є комплексним поняттям, яке означає особливу форму організації судової влади, що заснована на застосуванні цифрових технологій та спрямована на підвищення ефективності, досягнення оперативності, забезпечення доступності правосуддя,

а також автоматизацію деяких внутрішньо-управлінських та зовнішньо-управлінських процесів із метою забезпечення реалізації своєї головної функції – здійснення правосуддя на засадах верховенства права, справедливості, відкритості та прозорості, доступності тощо [8].

Сьогодні єдиним нормативно-правовим актом, у якому міститься офіційне визначення цього терміну, є Рекомендація CM/Rec (2009)/1 від 18 лютого 2009 року, надана Комітетом Міністрів Ради Європи країнам-членам. У цьому міжнародному документі «електронне правосуддя» розглядається як використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою здійснення правосуддя всіма зацікавленими в цьому сторонами у юридичній сфері, для підвищення ефективності роботи судів, особливо для фізичних осіб та бізнесу [12].

На наш погляд, під «електронним правосуддям (судочинством)» слід розуміти інноваційну форму здійснення правосуддя, яка ґрунтується на інтеграції сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій у судові процеси, забезпечуючи розгляд та вирішення судових справ в електронному форматі.

У цьому контексті актуальним також буде визначити зміст поняття «електронне адміністративне судочинство». Ураховуючи відсутність чіткого загальноприйнятого визначення цього терміну в науковій літературі та на законодавчому рівні, ми можемо запропонувати розглядати *електронне адміністративне судочинство* як сучасну форму здійснення адміністративного правосуддя, яка базується на інтеграції новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій для забезпечення ефективного, прозорого та доступного розгляду адміністративних справ в електронному форматі.

Ще одним дискусійним питанням у науковому просторі є проблема співвідношення понять «електронне судочинство» та «електронний суд». Думки науковців розділяються на дві основні позиції щодо цього питання. Деякі дослідники ототожнюють ці два поняття, тоді як інші розглядають «електронний суд» як складову «електронного судочинства».

Як зазначає А. Коршун, електронний суд це сукупність різних автоматизованих інформаційних систем (сервісів), які дають змогу суду та іншим учасникам судового процесу здійснювати передбачувані нормативно-правовими актами дії, що опосередковуються електронною формою вираження процесуальної інформації та взаємодії учасників судочинства [13].

С. Обрусна та К. Пасинчук визначають поняття «електронний суд» з точки зору адміністративного права та зазначають, що електронний суд це складник електронного врядування, порівняно самостійна та унікальна форма судового адміністрування й юридичного процесу, заснованого на інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл руху документації та розгляду судової справи в електронному форматі, що має легальну юридичну природу [14]. Таке розуміння поняття «електронний суд» ототожнюється з поняттям «електронне судочинство».

На думку В. Політанського електронний суд це не тільки певна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма зацікавленими сторонами судового процесу з метою підвищення його ефективності та якості, але й пряма і повноцінна процедура здійснення та або відправлення правосуддя в електронній формі, починаючи від підготовки справи, її розгляду по суті, судових дебатів та закінчуючи ухваленням вироку і оголошенням рішення в електронній формі [15].

Інші дослідники мають протилежну точку зору з цього питання та вважають, що для розуміння концепції електронного суду важливо спочатку чітко визначити, що взагалі означає термін «суд».

На думку О. Берназюка при тлумаченні поняття «електронний суд» слід виходити з того, що «суд» означає

установу судової влади або склад суддів (судді), на який покладається реалізація правосуддя, відтак електронний суд є елементом електронного судочинства (правосуддя), в межах якого забезпечується розгляд та вирішення судової справи за допомогою відповідних інформаційних технологій [8].

На підтримку вище викладеної позиції, необхідно зазначити, що Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII запроваджено Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (далі – «ЄСІТС») [16].

Відповідно до Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [17], електронний суд є одним із модулів (підсистем) ЄСІТС, тобто її складовою із чітко визначеним функціоналом.

Крім цього, на думку Н. Кушакової-Костицької електронний суд передбачає автоматизацію та здійснення он-лайн таких функцій, як подача позовної заяви, додатків до неї і надання відгуків на позови в електронному вигляді, доступ до судових актів, надання «електронних» доказів, розгляд справи он-лайн, розсилка учасникам процесу через Інтернет або через sms-повідомлення інформації щодо поточної справи, функціонування сайтів судів, на яких можна знайти інформацію з конкретного розгляду [18]. Тобто, чітко виокремлюється функціонал саме підсистеми електронного суду.

Таким чином, «електронне судочинство» є більш загальним терміном, який охоплює всі аспекти цифрового судового процесу, включаючи автоматизацію процедур, електронний обмін документами, використання відеоконференцій та інші цифрові засоби. Водночас, «електронний суд» має чітко визначений функціонал і його можна розглядати як складову та ключовий елемент «електронного судочинства».

Отже, проаналізувавши вище викладене, ми можемо дійти висновку, що співвідношення між термінами «електронного судочинства» та «електронний суд» в науковому дискурсі може варіюватися в залежності від підходу та контексту використання, і обидві позиції мають свої обґрунтування та важливість для науки. З огляду на це, ми пропонуємо розглядати поняття «електронний суд» у двох аспектах: вузькому та широкому розумінні. У широкому розумінні «електронний суд» ототожнюється з поняттям «електронне судочинство (правосуддя)» та розглядається як елемент інформаційного суспільства та електронної демократії – це окрема форма судового процесу, яка передбачає застосування новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій для розгляду та вирішення судових справ в електронному форматі. У вузькому розумінні «електронний суд» необхідно розглядати як складову (підсистему) ЄСІТС, яка забезпечує вчинення чітко визначених законодавством процесуальних дій в електронному форматі.

Що стосується терміну «діджиталізація», який сьогодні дуже часто використовується у науці та нормативно-правових актах, то він походить від слова «digitalization», що у перекладі з англійської мови означає оцифрування або цифровізація. Варто наголосити, що досить багато іноземних науковців присвятили свої роботи цій темі.

Як зазначає С. Бренен «digitalization» (оцифрування або цифровізація) – це процес з оцифрування, перетворення аналогових даних у цифрову форму [19].

На думку В. Скуотто це процес впровадження цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в межах динамічної цифрової мережі [20].

Таким чином, під діджиталізацією правосуддя ми можемо розуміти процес оцифрування, тобто впровадження та використання цифрових технологій в систему правосуддя. Цей процес передбачає перехід від традиційних аналогових методів до електронних, що сприяє оптимізації судових процесів та ефективнішому та доступнішому розгляду справ.

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене та розглянувши проблему термінології у досліджуваній сфері, ми можемо стверджувати, що сьогодні в науковій літературі та на законодавчому рівні відсутній єдиний підхід щодо визначення сутності концепції електронного пра-

восуддя, в тому числі сформованого понятійно-категоріального апарату у цій сфері. Невизначеність і неоднозначність у використанні ключових понять, відсутність чітко встановлених і нормативно закріплених термінів може призвести до розбіжностей у підходах і тлумаченнях процесів, пов'язаних з впровадженням цифрових технологій в систему правосуддя. Саме тому є нагальна потреба в подальшому нормативному врегулюванні та стандартизації відповідних понять, щоб забезпечити єдність підходів, уникнути неоднозначності в їхньому тлумаченні та ефективно впроваджувати ці концепції на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя необхідне вже сьогодні – Секретар ВП ВС Всеволод Князев. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/611695/> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Xanthoulis N. Introducing the concept of 'E-justice' in Europe: How adding an 'E' becomes a modern challenge for Greece and the EU / E ectivt, justice, solutions. *Effective Justice Solutions*, 2010. URL: <https://docer.pl/doc/8ncvxxv> (Last accessed: 20.03.2025).
3. Підходи до покращення роботи судів, і шлях, яким потрібно йти, – це «Електронний суд». URL: https://sh.vn.court.gov.ua/sud0230/info_gr/elek_sud/283741/ (дата звернення: 20.03.2025).
4. Юридична енциклопедія: у 6 т./ Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юридична думка, 2003. Т. 6. С. 50-51.
5. Словник української мови: упоряд. Білодід І.В. Київ: Наукова думка, 1976. 723 с.
6. А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: монографія. Київ, 2009. 316 с.
7. Величко О.І. Правосуддя як основна функція судової влади в Україні, поняття та його соціальна цінність. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 70-73.
8. Берназюк О.О. Поняття та особливості електронного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 15-20.
9. Бондаренко В.А., Пустова Н.О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 154-162.
10. Кушакова-Костицька Н. В. Розвиток електронного судочинства в Україні: проблемні питання. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 139 – 145.
11. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
12. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: <http://surl.li/gkznn> (Last accessed: 20.03.2025).
13. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства: теоретико-правова характеристика. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 5. С. 20-24.
14. Обрусна С. Ю., Пасинчук К. М. Електронний суд як адміністративно-правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 120-124.
15. Політанський В.С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 35-40.
16. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Голос України*. 2017. № 221-222.
17. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
18. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103-109.
19. Brennan S. Digitalization and Digitization. URL: <http://culturedigitally.org> (Last accessed: 20.03.2025).
20. Scuotto V., Serravalle F., Murray A., Viassone M. The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. *Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy*. Hershey, PA: IGI Global, 2019.